

AKADEMİSYENLERİN FAİZ VE FAİZSİZ FİNANS KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLARI

Yahya TURAN^a

İslam DEMİRCİ^b

Öz

İslam dininin temel kaynaklarına faiz kesin bir dille yasaklanmıştır. Bununla birlikte, günümüz toplumlarında, insanlar günlük ihtiyaçlarını karşılamak, tasarruflarını değerlendirmek veya ihtiyaç ve beklentilerinin bir kısmını gerçekleştirmek için finansal kurumlara ihtiyaç duyarlar. Bu anlamda, Müslüman bireylerin finansal ihtiyaçlarına ve taleplerine cevap verebilmek için faizsiz finans hizmeti sunduğunu iddia eden kurumlar, Müslüman toplumlarda yerini almıştır. Bu çerçevede bu araştırmanın amacı, Müslüman bireylerin faiz ve katılım bankaları konusundaki tutumlarını belirlemek, tutumun öğeleri arasında “bilişsel çelişki” yaşayıp yaşamadığı, eğer böyle bir çelişki varsa, bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelik ne gibi motivasyonlar kazandığını tespit ve tasvir etmektir. Bu çalışmada yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Form e-posta yöntemi ile gönderilmiş ve katılımcılardan cevapları yine e-posta yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmaya bir devlet üniversitesinde görev yapan farklı unvanlardan toplam 51 kişi katılmıştır. Araştırma nitel desende kurgulanmış, yeri geldiğinde nicelleştirmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların dindarlık algılarının yüksek olduğu, katılımcıların çoğunluğunun faize yönelik olumsuz tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun katılım bankalarına yönelik de olumlu tutumlarının bulunmadığı, finansal ihtiyaçlarını karşılarlarken yeri geldiğinde faizli sistemle çalışan finans kuruluşlarına yöneldikleri anlaşılmıştır. Katılımcıların Festinger’in önerdiği “bilişsel çelişki” kuramına uygun olarak inancı ve davranışı arasında ortaya çıkan uyumsuzlukları gidermek ve tekrar iç huzuru yakalamak için bazı güdülenmelere sahip olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, İslam Hukuku, Katılım Bankası, Tutum, Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, yahyaturans@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, islamdemirci@hotmail.com

THE ATTITUDES OF ACADEMICS FOR THE INTEREST AND INTEREST FREE BANKING

Interest is strictly prohibited in the basic sources of Islamic religion. However, in today's societies, people need financial institutions to meet their daily needs, to evaluate their savings, or to realize some of their needs and expectations. In this sense, institutions that claim to offer interest-free finance services to respond to the financial needs and demands of Muslim individuals have taken their place in Muslim societies. The purpose of this study is first to investigate the attitudes of Muslim individuals on interest and Participation Banks, whether there is a cognitive dissonance among the elements of the attitude, second, to identify and illustrate what motivations to eliminate this contradiction. A structured-interview form was used to collect the data. The form was sent via e-mail and the responses from the participants were received by the same method. A total of 51 instructors from a different degree at state universities participated in the study. The research was designed in a qualitative design and quantified when necessary. The results showed that the participants' perceptions of religiousness were high and the majority of the participants had negative attitudes towards interest. However, it was understood that the majority of the participants did not have positive attitudes towards participation banks, while they met their financial needs and turned to financial institutions working with the interest rate system. In accordance with Festinger's theory of cognitive dissonance, it was concluded that the participants had some motivations to overcome the discrepancies among their beliefs and behavior and to achieve inner peace again.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Ekonomik ve ticari hayat açısından bireylerin günlük hayatında önemli bir yer işgal eden faiz, klasik iktisat teorisinde “vade sonunda iade edilmek üzere başkasına kredi olarak verilen anaparaya ilave olarak borçlu tarafından alacaklıya ödenen bedel” şeklinde tanımlanmakta, parayı geçici bir süre kullanmanın bedeli/ücreti olarak kabul edilmektedir. Ayrıca milli gelirden sermayenin aldığı paya yani sermayenin gelirin de faiz denilmektedir.¹

İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olan faiz, İslâm dini tarafından

¹ Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para Kredi ve Faiz”, *Para Faiz ve İslâm*, nşr. İsmail Kurt, 3. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 78; Hüseyin Tunç, *Katılım Bankacılığı Felsefesi Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, 11. Baskı (İstanbul: Nesil Yayınları, 2016), 97.

kesin bir şekilde yasaklanmıştır.² Faiz yasağı, İslâm iktisadının (İslâmi finans sisteminin) temel paradigmalarından biridir. Sistemin temel ilkesi bu olmakla birlikte, bir bütün olarak iktisadi/ekonomik hayatın, bazı temel ilke ve kurallara uygun olması da beklenmektedir. Bu itibarla, on beş asırlık süre boyunca İslâm hukukçuları, faizsiz ekonomik hayata ve İslâm'a aykırı olmayan sermaye tedarik yöntemlerine yönelik çözüm üretme gayreti içerisinde olmuşlardır.³

Günümüzdeki katılım bankaları da buna yönelik çabaların bir ürünüdür. Dünyadaki benzerlerine daha çok "İslâm bankası/İslâmi banka" veya "faizsiz banka" denilen bu kuruluşlara ülkemizde başlangıçta "Özel Finans Kurumu" adı verilmiş, ancak faizsiz bankacılığı tanımlamada yetersiz kaldığı şeklindeki tartışmalardan sonra "Katılım Bankası/Bankacılığı" kavramına geçilmiştir.⁴

A. Katılım Bankalarının Çalışma Esasları

Finans piyasalarındaki payını her geçen gün artıran katılım bankaları, "fon toplama", "fon kullandırma" ve "diğer bankacılık hizmetleri" şeklinde üç ana grupta toplanması mümkün olan farklı tür ve nitelikte birçok hizmet sunmaktadır.⁵ Bu itibarla bunların çalışma esaslarını bu başlıklar altında ele

² Konuyla ilgili ayet ve hadisler için bk. el-Bakara 2/275-279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/160-161; er-Rûm 30/39; Muvatta' "Büyü", 34-35; Buhârî, "Büyü", 74-82; Müslim, "Müsâkât", 79-104; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56, "Büyü", 5; Tirmizî, "Büyü", 23. Ayrıca İslâm hukuku açısından faizin mahiyeti ve kapsamı hakkında bk. Enver İkbâl Kureşî, *Faiz Nazariyesi ve İslâm*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966); Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 2. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998); Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2016); Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 4. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 193-352; Mabid Ali al-Jarhi v.dğr., *İslâm İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan, trc. Gülnihal Kafa (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018).

³ Servet Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 30-32; İshak Emin Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* (İstanbul: Yedirenk, 2010), 21-30; Atila Yanpar, *İslâmi Finans İlkeler Araçlar ve Kurumlar*, 2. Baskı (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015), 59; Mustafa Canbaz, *Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2016), 117; Ali Muhyiddin Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, trc. Abdullah Kahraman (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 67-92; Tarih Alrifai, *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, trc. Barış Satılmış (Ankara: Buzdağı Yayınevi, 2017), 175-182.

⁴ Hayreddin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 323; Canbaz, *Katılım Bankacılığı*, 173.

⁵ Hacı Mehmet Günay, "İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", *Fikhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri*, ed. Halit Çalış (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 207. Katılım bankalarının çalışma esaslarına yönelik faizsiz finans konusunda belirlenmiş 58 standart hakkında geniş bilgi için bk. AAOIFI (Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu), *Faizsiz Finans Standartları*, trc. Sabahattin Zaim Üniversitesi (İstanbul: TKBB Yayınları, 2018).

almak gereklidir.

1. Katılım Bankaları Tarafından Kullanılan Fon Toplama Yöntemleri

Katılım bankaları, cari hesap ve katılma hesapları adıyla fon toplarlar. Katılım bankalarında açılabilen “cari hesaplar”, müşterinin talebi doğrultusunda kısmen veya tamamen çekilebilme özelliğine sahip olup, açılan bu hesaplar sebebiyle hesap sahibine faiz veya kâr adı altında hiçbir getiri ödenmez. Bu hesaplar faizli bankalardaki vadesiz hesapların bir benzeridir. Banka bu hesapta biriken paraları, kârı ve zararı kendisine ait olmak üzere çeşitli yatırım ve faaliyetlerde kullanabilir.

Tasarruf sahiplerince katılım bankalarındaki cari hesaplara yatırılan paralar ya bir şeyin korunması ve saklanması anlamındaki “vedia (saklama) sözleşmesi” kapsamında ya da karşılıksız biçimde borç alma anlamına gelen “karz-ı hasen sözleşmesi” temel alınarak değerlendirilmektedir.⁶

“Katılma hesapları”nda da hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmez. Hesap sahibi, katılım fonlarına yatırdığı meblağın ilgili kurumlarca kullanılmasından doğacak kâr veya zarara katılmak durumundadır. Zarar etme ihtimalinden dolayı bu hesap türünde, anaparanın aynen geri ödenmesi de garanti edilmemektedir.⁷

Katılma hesapları, faizsiz bankacılık uygulamasında “mudârebe/emek-sermaye ortaklığı” veya “müşâreke/sermaye ortaklığı” sözleşmelerine dayalı olarak işletilirler. “Mudârebe”; taraflardan birinin sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle, kâr paylaşımı esasına dayalı olarak kurulan ortaklığı ifade eder. Güvene dayalı bir ortaklık modeli olan mudârebede kâr, daha önceden tarafların üzerinde anlaşarak belirledikleri bir oran üzerinden taraflar arasında paylaşılır, zarar ise sermaye sahibi tarafından karşılanır. Zarar durumunda emek sahibinin zararı, sadece işgücü kaybıdır. Ortaklık neticesinde kâr paylaşımı yapılmadan önce sermaye ve masraflar çıkarılır sonra kalan miktar üzerinden kâr paylaşımı yapılır.⁸

⁶ Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, 52-53; Tunç, *Katılım Bankacılığı*, 196; Yanpar, *İslâmi Finans*, 129-133.

⁷ Tunç, *Katılım Bankacılığı*, 197; Yanpar, *İslâmi Finans*, 133-134. Ülkemizde katılma hesaplarında toplanan fonlara yönelik kâr ve zararların hesaplanmasına ve dağıtımına ilişkin bilgi için bk. Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, 57-58; Yanpar, *İslâmi Finans*, 137-138.

⁸ Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 359-362; Yanpar, *İslâmi Finans*, 141-142. Daha geniş bilgi için bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 2. Baskı

Sermaye ortaklığı anlamına gelen “müşâreke” ise, ticaret yapmak ve bu yolla elde edecekleri kârı paylaşmak üzere bir araya gelen tarafların kurdukları adi bir ortaklık türüdür. Mudârebeden farklı olarak burada, her iki taraf hem emek hem de sermaye ortaya koyabilmektedir. Bu ortaklık neticesinde ortaya çıkan kâr ve zarar, tarafların katılma payları oranında paylaşılır.

Faizsizlik prensibi üzerine çalışan katılım bankalarının müşâreke sözleşmesine göre fon toplayabilmesi teorik olarak kabul edilmiş olsa da, fon toplama açısından bu kuruluşlar mudârebe sözleşmesini esas aldıklarından, genelde mudârebe sözleşmesi kapsamında fon toplandığı görülmektedir.⁹

2. Katılım Bankaları Tarafından Kullanılan Fon Kullandırma Yöntemleri

Faizsiz bankalar, cari hesaplar ve katılma hesapları yolu ile topladıkları fonları kullandırırken, faizli (klasik/konvansiyonel) bankalar gibi kredi yani faizli borç verme işlemi şeklinde bir uygulama yapmazlar, İslâm hukuku açısından meşru sayılan faaliyet alanları çerçevesinde bir mal veya hizmet satışı veya ortaklığa dayanarak fon kullandırırılar.

Bu işlemi de, dünyadaki faizsiz bankacılığın kullandığı modellere paralel bir şekilde, “murâbaha”, “icâre/kiralama”, “leasing/finansal kiralama”, “mudârebe”, “müşâreke”, “İstisna’/eser sözleşmesi”, “selem/para peşin mal veresiye satış”, “teverruk”¹⁰ ve “sukuk”¹¹ gibi çeşitli faizsiz finansman yöntemlerini kullanmak suretiyle gerçekleştirirler.¹²

Bu kullanılan faizsiz finansman enstrümanları içerisinde, ülkemizde

(Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1986/1406), 6: 79-115, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzeb (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 14: 357-396; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî, el-Muğnî (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1405), 5:136-202; Bayındır, İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık, 57-71, 102-107; Kallek, “Mudârebe”, 30: 359-363.

⁹ Yanpar, *İslâmi Finans*, 134, 145; H. İbrahim Bulut - Bünyamin Er, “Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009), 24.

¹⁰ Sermayeye ihtiyaç duyan kimsenin, bir malı vadeli olarak satın alıp teslim aldıktan sonra, onu başkasına peşin olarak daha ucuza satması. Teverruk hakkında detaylı bilgi için bk. Servet Bayındır, *Fikhî ve İktisadî Açından İslâmî Finans-2 Para ve Sermaye Piyasaları* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 195-214.

¹¹ Varlığa dayalı tahvil veya faizsiz bono yahut kira sertifikası uygulaması. Sukuk hakkında detaylı bilgi için bk. Bayındır, *Fikhî ve İktisadî Açından İslâmî Finans-2*, 97-119; Serhat Yüksel, “İslami Bankacılıkta Fon Toplama / Fon Kullandırma Yöntemleri ve İslami Finansmanda Sukuk”, *İslam Ekonomisi ve Finansı*, ed. Seyfettin Erdoğan – Ayfer Gedikli – Durmuş Çağrı Yıldırım (İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2016), 182-191.

¹² Yanpar, *İslâmi Finans*, 139; Canbaz, *Katılım Bankacılığı*, 189-190.

Katılım bankalarının uyguladığı en yaygın fon kullandırma yöntemi murâbahadır. Her ne kadar faizsiz bankacılık modeli ilk ortaya çıktığında, fon kullandırma yöntemi olarak mudârebe modeli düşünülmüşse de sonradan ortaya çıkan birtakım zorunlu sebeplerle murâbaha modeli, katılım bankacılığı sisteminin temel finansman yöntemi olmuştur.¹³

Katılım bankaları, topladıkları ve sahip oldukları fonların %90'ını aşan bir kısmını, ülkemizde “Kurumsal Finansman Desteği”, “Bireysel Finansman Desteği” veya “Üretim Desteği” isimleriyle tanımlanan murâbaha tipi finansmanla kullandırmaktadırlar.

Murâbaha ilke olarak, alım-satımı caiz olan bütün malların finansmanında kullanılabilen bir satım işlemidir. Bu işlem, müşterinin talebi üzerine bir malın, hizmetin ya da hakkın finans kurumu tarafından peşin satın alınıp söz konusu müşteriye, üzerine anlaşılan oranda bir kâr ilave edilerek vadeli satılması esasına dayanmaktadır.

İslâm hukuku literatüründe yer alan klasik murâbahadan yola çıkılarak formüle edilen bu yöntem, klasik murâbahadan oldukça farklı nitelik ve özellik taşımaktadır. Klasik anlamda murâbaha iki taraflı ve basit bir hukuki işlem niteliğinde iken modern anlam ve biçimiyle murâbaha ise, çok taraflı ve bünyesinde birçok farklı unsurun bulunduğu hayli karmaşık yeni bir hukuki işlemi ifade etmektedir. Bu yüzden bu işleme “çağdaş murâbaha” veya “satın alma emri üzerine murâbaha” denilmektedir.¹⁴

3. Katılım Bankalarının Diğer Bankacılık Faaliyetleri

Katılım bankaları diğer faizli mevduat bankalarının yaptığı; her türlü havale ve transfer işlemleri, döviz işlemleri, kambiyo hizmetleri, akreditif, teminat mektupları, ithalat ve ihracat işlemlerinde aracılık hizmetleri, çek kullandırma, yatırım, yönetim, teknik ve mali konularda verilen müşavirlik

¹³ Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 326; Tunç, *Katılım Bankacılığı*, 122; Günay, “İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları”, 208; Bulut - Er, “Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları”, 18; Daha geniş bilgi için bk. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 6. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982/1402), 2:213-216; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 5: 220-228; Nevevî, *el-Mecmû'*, 13: 3-14; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafе ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 3:159-169.

¹⁴ Günay, “İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları”, 207-208; Abdullah Durmuş, “İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri”, *İslâmi İlimlerde Metodoloji-III İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 59. Bk. Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, 75-98.

hizmetleri, kiralık kasa hizmetleri, kredi kartı ve POS hizmeti, ATM ve internet bankacılığı, Call Center hizmeti ve kıymetli maden alım-satımı gibi birçok bankacılık hizmetlerini de yerine getirmektedirler.

4. Katılım Bankacılığı Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Eleştiriler

Faizsiz bankalar, sektörün %95'ine hakim faizli mevduat bankalarıyla rekabet edebilme adına, kendi ürünlerini geliştirip piyasaya sürmek yerine, bu bankalarda kullanılan ürün ve enstrümanların benzerlerini veya faizsiz finansa uyarlanmış hallerini kullanmaları sebebiyle, bunların faizsiz ve İslâmi olduğu konusunda zihinlerde berraklık oluşmamakta, muhataplar bu durumu kuşkuyla karşılamaktadır.¹⁵

Bir taraftan İslâmi finansın öncü düşünürlerinden Sabahattin Zaim, banka kavramının kullanılmasını, doğrudan faizi çağrıştırması sebebiyle eleştirirken; diğer taraftan Ahmet Tabakoğlu, geçmişte kullanılan cehbez ve para vakıfları gibi uygulamalardan habersiz olduğunu söylediği faizsiz bankaları "İslâm kapitalizmi" kurumu olarak nitelemekte ve günümüz faizli mevduat bankalarından daha adil olmadığı kanaatini belirtmektedir.¹⁶

Günümüzde katılım bankacılığına yönelik üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. İlki, faizsiz bankaların aslında faizli bankalardan bir farkının olmadığı, aynı onlar gibi olduğu şeklindeki yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre katılım bankalarının işlemleri de diğer bankalar gibi İslâm'a uygun olmadığından uzak durulmalıdır. İkinci yaklaşıma göre ise banka faizleri, İslâm'ın yasakladığı riba kapsamında olmadığından, bankaların faizli iş ve işlemleri haram olmadığı gibi katılım bankalarının iş ve işlemleri de aynıdır, meşrudur. Üçüncü görüş ise bu ikisinin arasında; ne tamamen reddeden ne de meşru sayan, faizsiz bankaları kendine özgü ilke ve modeliyle klasik bankacılıktan farklı ve kendi meşruiyet zemini üzerinde faaliyetlerini sürdüren bir sistem olduğu kabulüne dayanan bir yaklaşımdır.¹⁷

Bu genel görüş ve eleştirilerin yanında, uygulama açısından da katılım

¹⁵ Servet Bayındır, "Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi", *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009), 159; Necmettin Kızılkaya, "Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık ve Fıkhî İşleyişi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (Ekim 2012): 136.

¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 4. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 433; Sabahattin Zaim, "Özel Finans Kurumlarının Sağlıklı Çalışabilmesi İçin Evvela İnsan Modelinin Oluşması Gerekir", *Türkiye'de Özel Finans Kurumları Teori ve Uygulama* (İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 2000), 166.

¹⁷ Günay, "İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", 247.

bankalarına yoğun eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştiriler de daha çok, fon kullandırma açısından katılım bankalarının temel yöntemi olan murâbaha ve bir de fon toplama aracı olarak kullanılan mudârebe yöntemi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Murâbahaya yönelik eleştiriler genel olarak şu şekilde özetlenebilir: a) Katılım bankalarının fon kullandırmada mudârebe-müşârekeyi kullanmayıp, büyük oranda murâbahaya başvurmaları. b) Murâbaha işlemlerinin ve diğer bankacılık işlemlerinin faizli bankaların kredi ve bankacılık işlemleriyle aynı-benzer özellikler taşıması. c) Murâbaha yöntemi ile finansman desteklerindeki kâr payının faiz oranlarına yakın olması. d) Murâbahaya dayalı kâr oranlarının, faiz karşılığı verilen kredilerde olduğu gibi, doğrudan taksit sayısına ve vadeye bağlı olarak değişmesi. e) Faizli kredi kullanımının katılım bankalarına göre genellikle daha düşük maliyetli olması. f) İslâm hukukundaki klasik akit teorisine aykırı yönlerinin bulunması. g) Müşteriden dosya masrafı vb. isimlerle komisyon talep edilmesi. h) Satım konusu malın kusurlu çıkması durumunda, katılım bankasının sorumluluk üstlenmemesi. i) Taksitlerin ödenmemesinden doğan zararın talebi konusunda cezai şart¹⁸ vb. adlar altında fazladan bedel talep edilmesi.¹⁹

Bu eleştirileri getiren İslâm hukukçularının bir kısmı, katılım bankalarının oluşturdukları murâbaha yapısı ile ticari bir işlemin doğurduğu risklerden kaçındıklarını, dolayısıyla günümüz İslâm bankacılığındaki murâbaha uygulamasının aslında faizli kredi için bulunmuş bir hile olduğunu, murâbahanın faize dayalı bankacılık sisteminin kullandığı klasik krediden farklı olmadığını ifade etmektedirler.²⁰

Yukarıda sayılan eleştirileri ve uygunsuzlukları benzer şekilde dile getiren Hasan Hacak da; hukuki anlamda, fıkıh kitaplarındaki murâbaha ile çağdaş murâbahanın fazla bir ilgisinin bulunmadığı, isim benzerliği dışında

¹⁸ Bk. Şevket Pekdemir, *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâî Şart* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016); Şevket Pekdemir, "İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezâî Şart", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (Nisan 2014): 129-156.

¹⁹ Katılım bankacılığı ile ilgili diğer değerlendirme ve eleştiriler için bk. Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 426-436.

²⁰ Yanpar, *İslâmi Finans*, 159; Günay, "İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", 224-226; Durmuş, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 61-62; Bulut - Er, "Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları", 16. Muhammed Akram Khan, İslami finans uygulamalarını "Hukuki hilelerin şekli (hiyel)" başlığı altında incelemektedir: Muhammed Akram Khan, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, trc. Sercan Karadoğan (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 313-361.

bir mahiyet benzerliğinden bahsetmenin mümkün olmadığı kanaatindedir.²¹

Mudârebe uygulamasına yönelik olarak da daha çok kâr payının faiz oranlarına yakın olması ve katılım bankalarının sürekli kâr dağıtım zarar dağıtmaması açısından eleştiriler getirilmektedir.

B. Türkiye’de Mevcut Bankalar Arasında Katılım Bankaları

Katılım bankalarının bankacılık sistemi içerisinde sahip oldukları pay çok fazla olmamakla birlikte, sektördeki paylarının her geçen gün yükseldiği söylenebilir. Türkiye’de faaliyet gösteren 5 katılım bankasının (Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım) 2017 yılsonu itibariyle toplam şube sayısı 1032 iken bu sayı 2018 yılsonu itibariyle 1122’ye çıkmıştır. Bu oran, Türkiye’deki bankacılık sektörü şube ağının %10,31’ini oluşturmaktadır. 31 Aralık 2018 itibarıyla katılım bankalarının bankacılık sektöründeki payı aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Payı

	2018/Aralık	2017/Aralık	2016/Aralık
Toplanan Fonda	%6,7	%6,1	%5,6
Kullandırılan Fonda	%5,1	%5,0	%4,8
Toplam Aktifte	%5,3	%4,9	%4,9
Öz Varlıkta	%4,0	%3,8	%3,8
Net Kârda	%4,0	%3,2	%3,9

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Katılım Bankaları 2017 Sektör Faaliyet Raporu, 91, http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonemelikler/TKBB_2017_TR-Final.pdf; Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Mukayeseli Tablolar”, erişim: 26 Şubat 2019, <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>.

Faizsiz finans kurumları olan katılım bankalarının, şube ağlarıyla toplanan ve kullandırılan fonlardaki oranları dikkate alındığında, bankacılık sektörü içindeki payının yeterli olmadığı söylenebilir. Zira giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, İslâm dininde faiz kesin bir dille haram kılınmıştır. Nüfusunun %99’u Müslüman olan bir ülkede faizsiz finans kurumlarının, finans sektörü içerisindeki payının yeterli düzeyde olmaması, toplumun faiz konusuna ve finans kurumlarına yönelik tutumlarının incelenmesini gerekli kılmaktadır.

²¹ Hasan Hacak, “Birinci Müzakere”, *Fıkî Açından Finans ve Altın İşlemleri*, ed. Halit Çalış (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 233.

C. Tutumlar, Tutumlar Arası Uyuşmazlık ve Tutum Değişimi

Türkçede “tutum, tavır ve vaziyet alış” terimlerine karşılık gelen tutum,²² Rokeach tarafından, “bir obje çerçevesinde ortaya çıkan inançların nispeten sürekli organizasyonu veya bir duruma yönelik belli bir tarzda tepki göstermeye eğilim” olarak tanımlanmıştır.²³ Smith’e göre ise tutum, “bir bireye atfedilen, onun bir psikolojik objeye yönelik düşünce, duygu ve muhtemelen davranışlarını uygun bir şekilde organize eden eğilimdir.”²⁴ Bir eğilimin tutum olabilmesi için bireyin, kişi veya obje/olgu hakkında bilgi/inanç/düşünceye sahip olması gerekir. Tutumun bilişsel (cognitive) yönünü oluşturan bilgi/inanç/düşünce boyutunun mutlaka doğru kaynaklardan edinilmesi de gerekmez. Bir tutumun ikinci boyutunu ise duygu oluşturmaktadır. Yani kişinin sevmesi-sevmemesi, beğenmesi-beğenmemesi, vb. şeklindeki hissiyatları, tutumun duygu boyutu içerisinde değerlendirilmektedir. Bu iki öge doğrultusunda ortaya çıkan davranış eğilimleri ise tutumun davranış boyutunu oluşturmaktadır. Tutumlar, dışarıdan gözlemlenemeyen olgulardır. Bireyin bir konuda bir tutuma sahip olduğu davranışlarından, söz ve tavırlarından anlaşılır.²⁵

Tutumlar üzerine yapılan kuramsal çalışmalarda, birçok araştırmacı tutum öğeleri arasında tutarlılığın olması gerektiği üzerinde durmuştur.²⁶ Bu çalışmaların neticesinde “tutarlılık kuramları” olarak isimlendirilen yaklaşımlar doğmuştur. Bu kuramlar, insanların tutumları arasında ve/veya tutumun öğeleri arasında tutarlılığın bulunması gerektiğini ileri sürerler. Tutarlılık kuramlarını başlatan ve tutarlılığı, görgül denemeye uygun hale getirerek sosyal psikoloji çerçevesine oturtan, tutumlar konusunda birçok araştırmacının yapılmasına zemin hazırlayan kişi olan Heider’in önerdiği “denge kuramı” (balance theory), tutarlılık kuramları içerisinde ilk olma özelliğine sahiptir. Tutum değişimi konusunda sosyal psikolojide üzerine en fazla araştırma yapılan diğer bir kuram ise, Festinger tarafından önerilen

²² Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 28-29.

²³ Milton Rokeach, “The Nature Of Attitudes”, *International Encyclopedia Of The Social Sciences*, ed. David I. Sills (United States Of Americas: Crowell Collier And Macmillan, Inc., 1968), 1: 450.

²⁴ M. Brewster Smith, “Attitude Change”, *International Encyclopedia Of The Social Sciences*, ed. David I. Sills (United States Of Americas: Crowell Collier And Macmillan, Inc., 1968), 1: 458.

²⁵ Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, 29; Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalçılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Kitabevi, 2014), 131.

²⁶ Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (California: Stanford University Press, 1957), 1.

“bilişsel uyumsuzluk” kuramıdır.²⁷

İnsan, fizyolojik ve psikolojik yönleri itibariyle denge içerisinde olan bir varlıktır. Dengenin bozulması ise gerginlik ve rahatsızlık hali doğurur. İnsanın fizyolojik ihtiyaç ve beklentileri fizyolojik dengeyi bozabildiği gibi, yaşantısında çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilen çelişkiler de ruhsal dengesini bozar. Bireyin ruhsal dengesinin bozulması durumunda da aynı fizyolojik dengenin bozulmasında ortaya çıktığı gibi, gerginlik ve kaygı görülür. Bu olumsuz ruh hali, sorunun çözülmesi ile tekrar dengeye kavuşur ve gerginlik sona erer.²⁸ İnsanın ruhsal hayatında ortaya çıkan gerginliklerin sebeplerinden birinin de, bireyin bir konudaki tutumunun öğeleri arasında oluşan uyumsuzluktan kaynaklandığı söylenebilir.²⁹

Heider, ileri sürdüğü denge kuramında bir tutumun, kişiler arası ilişkilerdeki rolü üzerine odaklanırken³⁰ Festinger, tutum öğeleri arasındaki uyum üzerine odaklanmıştır. “Bilişsel uyumsuzluk” kuramının kurucusu olan Festinger, “tutarsızlık” kavramı yerine “uyumsuzluk” kavramını kullanmıştır. Festinger bilişsel uyumsuzluk üzerine temel olarak iki hipotez ileri sürmektedir. Birincisi, uyumsuzluğun varlığı kişiyi psikolojik olarak rahatsız eder ve kişiyi, uyumsuzluğu azaltmaya ve ahengi tekrar oluşturmaya motive eder. İkincisi ise, uyumsuzluk söz konusu olduğunda, kişi onu azaltmaya çalışmanın yanı sıra, uyumsuzluğu artıracak durum ve bilgilerden aktif bir biçimde kaçınacaktır. Birey inançları veya bilgileri ile uyumsuz olan davranışları ortaya çıktığında bir rasyonelleştirme gayreti içerisine girer. Örneğin, sigaranın sağlığa zararlı olduğunu bilerek sigara içmeye devam eden birey muhtemelen, (a) sigara içmeyi sevdiğini ve böylece sigaranın onun için değerli olduğunu, (b) sağlıkla ilgili problem yaşama şansının başkalarının olduğu kadar ciddi olmayacağını, (c) her zaman muhtemelen bütün tehlike olasılıklarından kaçamayacağı ve hala yaşamın sürdüğünü, (d) belki de hatta sigarayı bıraksa bile sağlığı için eşit derecede kötü olan kilo alacağını hissedebilir. Bu rasyonelleştirme çabalarından sonra sigara içmeye

²⁷ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 163-165; Michael A. Hogg – Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, trc. İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez (Ankara: Ütopya, 2017), 165; Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, 29-30; Metin İnceoğlu, *Tutum Algı İletişim* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010), 20; J. Richard Eiser, *Social Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 90.

²⁸ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), 64-65, 87-89; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 301.

²⁹ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 164.

³⁰ Fritz Heider, “Attitudes And Cognitive Organization”, *The Journal of Psychology* 21 (1946): 107-112, 107; Hogg - Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, 165; Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 135-136.

devam etmek, kişinin sigara içme ile ilgili fikirleriyle uyumlu hale gelir.³¹ Örnek, konumuz olan faizli finans kullanımına dönüştürüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Şöyle ki; Müslüman bir birey için faiz almak veya vermek İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve hadislerde kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu durumda finansman ihtiyacı olan Müslüman bir bireyin, faizli finans kurumundan finansman kullanması durumunda inançları ile davranışı arasında bir çelişki ve uyumsuzluk söz konusu olacaktır. Bu çelişki ve uyumsuzluk böyle bir halde olan bireyin ruhsal yapısı üzerinde oldukça güçlü rahatsızlık ve gerginlik oluşturacak, bunun sonucu olarak da ya uyumsuzluğu azaltmaya yönelik gayretlerde bulunacak ya da uyumsuzluğu artıracak bir kısım bilgilerden de kaçınacaktır. Böyle bir durumda olan birey örneğin; (a) finansman ihtiyacı olduğu ancak bunu karşılayacak başka kaynakların bulunmadığı (b) artık insanların birbirine güveninin kalmadığı, dolayısıyla kimsenin artık borç vermediği (c) faizsiz finans kurumlarıyla, faizli finans kurumları arasında işleyiş bakımından fark olmadığı (d) faizsiz finans kurumlarında daha fazla vade farkı konulduğu dolayısıyla birey olarak aldatıldığı (e) her ikisinin de birbirine yakın oranlarda faiz veya vade farkı uyguladığı dolayısıyla sadece şeklen bir farklılaşmaya gittikleri ancak içerik olarak iki finans türü arasında fark olmadığı gibi bilişsel olarak dengeleyici bazı gerekçelerle rasyonelleştirmeye gidecektir. Aynı zamanda faizin haram olduğunu hatırlatıcı bilgilerden de sakınacaktır. Dolayısıyla Festinger'in ileri sürdüğü her iki hipotezin de bilgi veya inanç ile davranışlar arasındaki uyumsuzlukları ve bilişsel çelişkiyi ortadan kaldırmak üzere nasıl bir rasyonelleştirme sürecinin yaşandığını izah etmeye olanak sağladığı söylenebilir.

Festinger uyumsuzluğun, yani bilişler arasında uyuşmayan ilişkilerin varlığının, kendi başına bir motive edici faktör olduğunu öne sürmektedir. Festinger'e göre bireyin inançları veya bilgileri ile davranışları arasında dengeli bir durum yoksa, dengenin tekrar sağlanmasına yönelik motivasyonlar ortaya çıkar. Ya düşünceleri değiştirme eğilimi oluşacak ya da davranışlar, inanç/düşünce/bilgi doğrultusunda değişecek veya bilişsel olarak yeniden örgütlenme (inanç değişimi) yaşanacaktır. Eğer bir değişim mümkün değilse, dengesizlik durumu gerginlik yaratacaktır. İnsan doğası itibarıyla, dengesiz durumlara nazaran dengeli durumlar tercih edilecektir.³² Ancak burada dikkate alınması gereken hususlardan biri, bireyin inancı veya düşüncesiyle davranışı arasındaki çelişkinin, bireyin özgür iradesi yani kendi

³¹ Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 2-3.

³² Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 3-8.

tercihi veya seçimi sonucu ortaya çıkmasıdır. Eğer birey sosyal veya fiziksel baskı altında ise veya bir kısım kural veya normların etkisi altında böyle davrandı ise, bu durumda inanç veya düşüncesi ile çelişkili bir biçimde ortaya çıkan davranışını izah etmek için nesnel bir gerekçesi var demektir. Böyle bir durumda tutum ve davranış arasındaki uyumsuzluk giderilmiş olacak ve tutum değişimi yaşanmayacaktır.³³

Birey yaşantısında ortaya çıkan çelişki ve çatışmalar, benliğin bütünlüğünü bozar. İnsanın ruhsal yapısı, böyle durumlarda benliği koruyucu bazı tedbirler alır. Freud'a göre birey, inançlarını, bilincini, vs. dış dünyanın yıpratıcı gerçekleriyle karşı karşıya getirecek çatışmalardan kaçınır ve sürekli bir ego savunma mekanizması geliştirir.³⁴ Bu çerçevede bireyin tutumlarından kaynaklanan çelişki, engellenme ve çatışmaların yol açtığı kaygılarla başa çıkmaya yönelik çözümlenmelerin her birinin de psikolojik savunma mekanizması gibi işlediği söylenebilir.³⁵

Bu açıklamalar çerçevesinde, toplumun katılım bankalarına yönelik tutumlarını anlamaya dair yürütülen bu araştırmaya benzer bazı çalışmaların literatürde yer aldığı görülmektedir. MÜSİAD, ASKON, TUSKON ve TÜMSİAD üyesi işadamlarından oluşan örneklem üzerinde yürütülen bir araştırmada dindar iş adamlarının İslam ekonomisi ve katılım bankacılığına ilişkin değerlendirmeleri alınmıştır.³⁶ Diyanet personelinin faiz konusundaki hassasiyet ve davranışlarını tespit etmeye yönelik, mülakat yöntemiyle yapılan bir araştırmada ise, katılımcıların yarısına yakınının katılım bankalarıyla ticari bankalar arasında fark görmediği, katılımcıların yaklaşık yarısının ticari bankaların kredi kartlarını kullandığı, dörtte birinin faizli bankalardan kredi kullandıkları tespit edilmiştir.³⁷ Anket metoduyla yürütülen başka bir araştırmada ise hane halkının katılım bankaları ile ilgili algıları ölçülmüş, genel olarak katılımcıların katılım bankaları ile ilgili algılarının düşük olduğu tespit edilmiştir.³⁸ Katılım bankalarını tercih eden

³³ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 173.

³⁴ İnceoğlu, *Tutum Algı İletişim*, 35.

³⁵ Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 84-97.

³⁶ Fatih Savaşan - Mehmet Saraç - Temel Güdal, "Dindar/Muhafazakâr İşadamları Perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı", *PESA Raporu* (Kasım 2013), <https://www.pesa.org.tr/single-post/2017/01/06/Dindar-muhafazakar-%C4%B0%C5%9F-Adamlar%C4%B1-Perspektifinden-%C4%B0slam-Ekonomisi-ve-Kat%C4%B1m-Bankac%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1>, Erişim: 10/04/2019.

³⁷ Kadir Kızıltepe- Fatih Yardımcıoğlu, "Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma", *IJSEF* 3/2 (Temmuz 2017): 172-225.

³⁸ Ercan Özen - Leyla Şenyıldız - Kenan Akarbulut, "Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak İli Örneği", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* 2/4 (2016): 1-19.

mevcut ve potansiyel müşterilerin İslami bankacılık faaliyetlerine yönelik müşteri algıları anket yöntemi ile araştırılmış, İslami bankalarla çalışmayı tercih edenlerin, tercih etmeyen ve kararsızlardan farklılaştığı tespit edilmiştir.³⁹ Katılım bankacılığı ile geleneksel bankacılık arasındaki benzerlikler ile kâr payı üzerinden yapılan işlemlerin İslami esaslara uygunluğu konularının İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin anket tekniğiyle yapılan bir araştırmada katılımcılar, katılım bankalarının İslami usul ve esaslara uygun çalıştığı konusunda kararsız kalmışlardır.⁴⁰ Alan araştırmasıyla yapılan başka bir araştırmada, hizmet kalitesinin, dini hassasiyetin, bilinirliğin, şeffaflığın ve güvenilirliğin katılım bankalarını tercih etme üzerindeki etkileri Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiş, sonuç olarak hizmet kalitesi algısının katılımcıların kullanım niyetini etkileyen en önemli faktör olduğu, bilinirlik, şeffaflık ve güvenilirliğin katılım bankalarına yönelimi etkilediği ancak dini hassasiyetlerin katılım bankalarını tercih üzerinde bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.⁴¹ Buna karşılık üniversite örneğinde uygulanan bir araştırmada katılım bankası tercihinde din faktörünün önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla beraber, finans ve bankacılık alanında ders alan öğrencilerden oluşan örneklemin İslami bankacılık ve uygulamaları hakkında bilgi ve farkındalık düzeyinin düşük olduğu bulgulanmıştır.⁴²

D. Konu, Amaç ve Araştırmanın Soruları

Birey yaşantısında inanç ve değerlerin önemi büyüktür. Bu inanç ve değerler, bireyin hayatını tanzim eden ve çeşitli durumlar karşısında nasıl davranacağına dair eğilimlerine yol gösteren tutumların esas öğelerinden birini oluşturur. Müslüman bir bireyin yaşamının her anını kuşatan din, günlük yaşantısı içerisinde karşılaştığı çeşitli durumlara yönelik hükümler içerir. Bu hükümler, bireyin çeşitli yaşantılarına yönelik inançlarını, dolayısıyla tutumlarını şekillendirir. Bireyin çeşitli ihtiyaç ve isteklerini

³⁹ Cengiz Toraman - H. Ali Ata - Mehmet Fatih Buğan, "İslami Bankacılık Faaliyetlerine Yönelik Müşteri Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 14/4 (2015): 761-779.

⁴⁰ Ramazan Yanık - Serpil Sumer, "Katılım Bankacılığı Sisteminin İlahiyat Fakültesi Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği", *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics Tam Metin Bildiriler Kitabı*, ed. Seyfettin Erdoğan - Ayfer Gedikli - Durmuş Çağrı Yıldırım (Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon, 2018), 52-62.

⁴¹ İsmail Yıldırım - Recep Çakar, "Katılım Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma", *Global Business Research Congress* (GBRC - 2016), 2: 552-563.

⁴² Bilgehan Tekin, "Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 4/1 (Kış 2019): 135-150.

gerçekleştirmesi sürecinde ortaya çıkabilecek finansal ihtiyaçlar da dini hükümlerin etki alanı içerisinde yer alan tutumlarına başvurmasını gerektirecektir. İslam dini açık bir dille faizi yasaklarken, Müslüman bireylerin finansal ihtiyaç ve taleplerinin doğal bir sonucu olarak, faizsiz finans kurumu olarak bilinen katılım bankaları toplum hayatında yer edinmiştir. Ancak giriş kısmında ele alındığı şekliyle katılım bankalarının ülkemizdeki pazar payı beklenildiği düzeyde yüksek gerçekleşmemiştir. Büyük bir çoğunluğu Müslüman olan, İslami ilkelerce faizin haram olduğu bir toplumda faizsiz finansman sağladığı iddialarıyla ortaya çıkan katılım bankalarına yönelik yönelimin düşük olması dikkat çekicidir. Ayrıca, insanların inançları ile davranışları arasında bir tutarlılığın bulunması gerektiği kuramından hareket edildiğinde, ortaya çıkan tutarsızlıkların nasıl çözümlendiği de merak konusudur. Bu bağlamda bu araştırmanın konusunu; *“Müslüman bireylerin faizli ve faizsiz finans kurumlarına bakış açılarını tasvir etmek, faizli finans kurumlarına yönelen bireylerin bilişsel bir çelişki yaşıyıp yaşamadıklarını ortaya koymak, eğer bilişsel bir çelişki yaşıyorlarsa bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelik nasıl bir çözüm ürettiklerini anlamak”* oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ise; bireyin inançları ile davranışları arasında ortaya çıkan çelişkileri çözmede nasıl bir sürecin yaşandığını araştırmaktır.

Bu araştırma, İslam hukukunun temel araştırma konularından olan faiz ve katılım bankalarına, bireyin tutumlarını ve içsel dünyasında ne gibi süreçlerin yaşandığını ele alan disiplinler arası bir çalışmadır. Bu konular üzerinde alan araştırmalarıyla yapılan çalışmalar bulunsa da konunun hem fihhi hem de psikolojik yaklaşımlarla ele alınması bakımından alanında bir ilki oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu çalışma önemlidir.

1. Araştırmanın Soruları

- Katılımcıların dindarlık düzeyleri, dini bilgilerini öğrenme kaynakları, faiz konusundaki inanışları nasıldır?
- Katılımcıların faizsiz finans kurumu olan katılım bankalarına yönelik tutumları nasıldır?
- Katılımcıların faizli finansman kullanma konusunda zaman zaman inançlarıyla davranışları arasında tutarsızlıklar ortaya çıkmakta mıdır?
- Katılımcılar “bilişsel çelişki”yi ortadan kaldıracak şekilde inançlarının etkisini düşürücü ne gibi motivasyonlar kazanmaktadır?

E. Yöntem

Nitel bir desende ele alınan bu çalışmanın teorik kısmında

dokümantasyon, uygulama kısmında ise tarama modeli kullanılmıştır. Veriler ise yapılandırılmış mülakat formu ile elektronik ortamda toplanmıştır.

1. Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini, bir devlet üniversitesinin farklı fakültelerinden amaçlı ve uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 51 akademisyen oluşturmaktadır. Katılımcılardan bazıları soruların bir kısmına cevap vermemiştir. Cinsiyet bakımından değerlendirildiğinde, katılımcıların %78,4'ünün erkek, %21,6'sı ise kadındır. Yaş itibarıyla, %29,4'ü 25-35; %37,3'ü 36-45; %29,4'ü 46-55 ve %3,9'u 56 ve üstü yaş grubundandır. Katılımcılar aile toplam gelirleri bakımından ise; %7,8'i 3000-5000; %41,2'si 5001-7000; % 19,6'sı 7001-9000 ve %31,4'ü 9001 ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların %21,6'sı araştırma görevlisi, 13,7'si öğretim görevlisi, %45,1'i doktor öğretim üyesi, %9,8'i doçent ve %9,8'i profesör kadrolarında görev yapmaktadır.

2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın modeline uygun olarak tasarlanan yapılandırılmış mülakat protokolü, bilgi toplama aracı olarak kullanılmıştır. Mülakat protokolü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda altı tane olgusal soru, ikinci kısımda ise araştırma sorularına cevap arayan altı tane açık uçlu soru yer almaktadır.

Mülakat protokolünün hazırlanması sürecinde, araştırmanın konusuna ve amacına yönelik açık uçlu ifadeler kurgulanmıştır. Bu ifadelerin; anlaşılır olup olmadığı, araştırmanın konusunu açığa çıkarmaya yönelik yeterli bilgi toplayıp toplayamayacağı ve soruların mülakat tekniğine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı yönleriyle altı kişiden oluşan alan ve ölçme uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların önerdiği düzenlemeler yapıldıktan sonra sorular, dokuz kişilik gruba uygulanarak mülakat protokolünün geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasında "e-posta yoluyla görüşme" yöntemi tercih edilmiştir. İnternet ve bilişim sistemlerinin gelişmesine paralel olarak mülakat yönteminde de interaktif uygulamalar kullanılmaya başlanmıştır.⁴³

⁴³ Roschelle L. Fritz - Roxanne Vandermause, "Data Collection via In-Depth Email Interviewing: Lessons From the Field" *Qualitative Health Research*, 28/10 (2018): 1640-1649; Janice E. Hawkins, "The Practical Utility and Suitability of Email Interviews in Qualitative Research" *The Qualitative Report* 23/2, How To Article 3, (2018): 493-501;

Örneklemin üniversite öğretim elemanlarından oluşması dolayısıyla bilgisayar kullanma becerilerine sahip olmaları, bu yöntemin ekonomiklik ve zamanı verimli kullanma bakımından daha uygun olması gibi kriterler dikkate alınarak uygulamanın e-posta ile yapılmasına karar verilmiştir. İnteraktif olarak hazırlanan ve verilecek cevaplarda kelime sınırlaması yapılmayan form, e-posta yoluyla katılımcılara gönderilmiştir. Katılımcı form üzerindeki alanları doldurduktan sonra “submit” butonuna bastığında veri araştırmacı tarafından kontrol edilen alana kaydolmaktadır. Form, katılımcıya ait kimliğini tanıttıcı bilgiler alınmayacak şekilde tasarlanmıştır. Araştırma verileri katılımcılardan 25/12/2018-14/02/2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

Elde edilen veriler araştırmacının soruları dikkate alınarak alanlara ayrılmış ve bu alanlar bazında analize tabi tutulmuştur. Nitel bir desen içerisinde yapılan analiz sürecinde gerekli durumlarda nicelleştirmelere de gidilmiştir.

F. Bulgular

1. Dindarlık ve Finans

Araştırmada katılımcıların öznel dindarlık algılarını 1-7 arası bir puanla değerlendirmesi istenmiştir. Verilen cevaplardan katılımcıların; %39,2’si 5 düzeyinde, %27,5’i 4 düzeyinde, %17,6’sı 6 düzeyinde, %11,8’i 7 düzeyinde kendilerini dindar gördükleri anlaşılmıştır. 2 denek (%4) diğer kısmını işaretleyerek kendilerini “dindar” kategorisinde gördüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların ağırlık olarak dini bilgilerini edinme kaynaklarının ise; aile (%11,8), kitaplar (%31,4), okullar (%47,1), Kuran kursları (%7,8) ve bunların dışındaki kaynaklar (%2) olduğu anlaşılmaktadır.

Bankalardan veya katılım bankalarından herhangi bir finansman kullanıp kullanmadıklarını sorgulayan soruya ise katılımcıların %45,1’i “evet”, %54,9’u “hayır” cevabı vermiştir. Bunun yanında *eğer finansman kullandıysanız ne tür bir ihtiyacınızı karşılamak için kullandınız?* şeklindeki soruya verdikleri cevaplardan katılımcıların, %52’sinin ev için, %26’sının araç için, %22’sinin ise ihtiyaç kredisi olarak finansman kullandıkları anlaşılmıştır. Evet cevabı verenlerden 6’sı birden fazla alanda finansman kullandıklarını beyan ederken, hayır cevabı veren iki katılımcı ise ev ve araç olmak üzere iki alanda finansman kullandıklarını ifade etmektedir.

2. Faize Yönelik Tutumlar

Araştırmaya katılan deneklerin çoğunluğu (%46) kesin bir dille faizin haram olduğunu belirtmektedir. Bu katılımcılardan 2'si haram ifadesini kullanmasa da faizi “tefecilik” olarak nitelendirmiştir. Bu grup katılımcılarından 1'i ise faizi; “güçlü ve paralı sermayedarların diğer insanları sömürme aracı” şeklinde ifadelendirmiştir. Yine 1 katılımcı faizin haram olduğu hükmünü ifade ettikten sonra “fakat dünyanın ekonomik sistemi içinde de var olan bir gerçektir” ifadesiyle esneklik göstermiştir.

Katılımcıların %23'ünün ifadelerinden ise “net bir şekilde faizin haram olduğunu dile getirmeseler de faize yönelik olumsuz tutumlarının olduğu” anlaşılmaktadır. Bu kategorideki katılımcılar, “alınan paranın fazlasıyla iade edilmesi”, “emek ve risk faktörleri olmaksızın paradan para kazanmak”, “borç, alışveriş vb. durumlarda karşılığı olmadığı halde alınan fazla bedel”, “haksız kazanç”, “faiz, fırsatçılık yaparak başkalarının emeğini sömürmektir. Faiz üretim yapmadan kazanmak demektir” şeklinde cümleleriyle faize yönelik tutumlarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı “kesinlikle meşru değildir” derken “haramdır” ifadesini kullanmamıştır. Bir katılımcı ise “faizin haram olduğunu okudum. Düşük faiz bir tuzaktı. Millete yazık oldu” ifadeleriyle görüşünü dile getirmiştir. Bir başka katılımcı ise “paranın hiçbir emek ve çaba sarf etmeksizin para kazanmasıdır. Bu durum toplumda çalışmadan para kazanan bir kesimin oluşmasına sebep olur. Allah'ın kullarının huzur ve mutluluk içerisinde yaşamalarını istediğini düşünüyorum. Bu yüzden faizin haram olmasını anlamlandırabiliyorum” şeklindeki cümlelerle görüşünü ortaya koymuştur. Bunların dışında bir katılımcı ise faizi “hiçbir emek ve çaba olmadan elinizdeki varlığın, her daim katlanarak artması ve bunun düzenli bir oranda olması konusunda anlaşma yapılmış olması. Hiçbir kaybın söz konusu olmaması” şeklinde tanımladıktan sonra faiz ile “ribayı” ayrı gördüğünü, ribanın “tefeciliğe” denk geldiğini ifade ederek faizle kıyaslamaya gitmiş ribayı şu ifadesiyle izah etmiştir. “Hiçbir hukukun olmadığı, mağduriyet durumundan nemalanmaya dönük hepten gayr-ı ahlaki bir sistemdir.”

%10'luk bir grubu oluşturan katılımcılar ise faiz konusundaki görüşlerini “paradan para kazanma, paranın fazla para ile alınıp satılması, vb.” cümleler ile ifade etmişlerdir.

Katılımcıların diğer %10'luk bir kısmı ise faize diğerlerine nazaran biraz daha ılımlı yaklaşmış, faize ilişkin bazı bankacılık uygulamalarının dinen haram kılınan riba/faiz kapsamında olmadığına dair kanaat belirtmişlerdir. Bu katılımcılardan biri faizin, Kur'an ve Sünnet tarafından

haram kılındığını ancak enflasyonun altında kalan fazla paranın faiz hükmüne girmediğine inandığını ifade etmiştir. Benzer şekilde bir diğer katılımcı faizi reel ve nominal olmak üzere ikiye ayırmakta, reel faizin haram sınırları içerisinde, nominal faizin ise haram sınırları dışında kaldığını ifade etmektedir. Bir başka katılımcı ise faizi “bankanın belirli bir kâr oranı karşılığında talep sahibine para nakdi sağlaması” olarak ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı ise benzer şekilde faizi “paranın satışından elde edilen kar” olarak değerlendirmiştir.

Katılımcıların %10'luk kısmı ise faizi “vade farkı”, “kâr”, “değer kaybını önlemek için ödenen pay” ve “başkasına kullanılması nedeniyle yatırıma sevk edilmeyen fon için karşılık” şeklinde değerlendirmektedir.

Elde edilen bulgular, katılımcıların faiz konusunda, haram olduğu yönündeki en şiddetli tutumdan, haram olmadığına yönelik tutuma doğru azalan bir eğilimin olduğuna işaret etmektedir.

3. Katılımcıların Katılım Bankalarına Yönelik Tutumları

Katılımcıların ev, araç gibi bir ihtiyacı gidermek maksadıyla katılım bankalarından finansman kullanımına ve katılım bankalarının “kâr payı” dağıtmasına yönelik tutumları incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık %18'inin katılım bankalarına yönelik olumlu tutumlara sahip oldukları söylenebilir. Bu olumlu tutumun yanında 48 numaralı denek, katılım bankalarının hayat sigortası ve ihtiyaç kredisi gibi faize benzer uygulamalarını tasvip etmediğini belirtmiştir. 28 numaralı denek ise, “faizsiz finans kurumu hakkında düşüncelerim pozitif” demesine rağmen “ancak” istisna ifadesiyle katılım bankalarının çalışma sistemini ve kâr payının/finansman kâr oranlarının, faizli bankalara yakın olmasını eleştirmiştir.

Katılımcıların %37'sini oluşturan grubun ise katılım bankalarına tam manasıyla güvenmediği, bazı şüphelerinin olduğu, bu kurumları “ehveni şer” olarak gördüğü verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. 1 numaralı katılımcı, katılım bankalarının, faizli esasa göre çalışan bankalara nazaran avantajlı olmamasını bir eksiklik olarak gördüğünü, müşterilerin yatırdığı paraların nerelerde kullanıldığı konusunda bir gizemin bulunduğunu ifade etmektedir. 8 numaralı katılımcı ise “katılım bankaları faizsiz bankacılığa karşı bir alternatif olarak piyasada yerini almıştır. Yaptıkları muamelelere bakıldığında bütün işlemlerinin İslami sınırlar çerçevesinde olduğunu söylemek oldukça zordur. İnsanların dini hassasiyetlerini istismar etmemelerinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda bu kurumların yaşatılması gerektiğini, ancak sıkı bir denetime tâbi

tutulmalarının da elzem olduğunu düşünüyorum” ifadesine bakarak katılım bankalarına yönelik tutumunda karışıklık yaşadığı söylenebilir. Bir taraftan katılım bankalarına güven duymak istediği ve bu bankaların desteklenmesi gerektiğine dair duyguları diğer taraftan da bu bankaların İslami usuller çerçevesinde iş yapıp-yapmadığı, inançlı insanları istismar edip-etmediği yönündeki kaygıları zihinsel dünyasında bir çelişkinin varlığına işaret etmektedir. 27 numaralı katılımcı da “katılım bankaları diğer bankalardan biraz daha farklı İslam’a uygun bir sistem getirmeye çalışıyorlar fakat mevcut sistem içinde bunu ne kadar başarabiliyorlar sorusu insan içinde bir soru işareti uyandırıyor” ifadeleriyle katılım bankalarının İslami esaslara uygun olup-olmadığı konusunda şüphesini dile getirmiştir. Özellikle günümüz koşulları içerisinde faizsiz bir sistem uygulayabilmelerini sorgulamaktadır.

Bir diğer grup ise katılım bankalarını faizli finans kurumlarıyla eş değerde görmektedir. Katılımcıların yaklaşık %41’i gibi ağırlıklı ortalamasını oluşturan bu grup, katılım bankalarının çalışma sistemlerinin faizli finans kurumlarıyla aynı olduğunu (3, 22, 26, 45, 46 nolu denekler), kâr payı olarak sunulan oranların diğer bankalarla hemen hemen eşit olduğunu (3 nolu denek), katılım bankalarının da kâr payı altında aldığı veya verdiği ana para dışındaki miktarın faiz olduğunu (2, 5, 18, 19, 22, 26, 30, 45, 46, 47 nolu denekler), dile getirmektedir. 18 numaralı denek “kâr payı adı altında, bilinen faizden daha yüksek miktarda para farkı talep ettiği için bunu ciddiye değer bulmuyorum” ifadeleriyle diğer bankalardan yüksek oranlarda kâr almasını eleştirmiştir. 26 numaralı denek ise “diğer bankalardan hiçbir farkının olmadığını düşünüyorum ... Bu tarz bir isimlendirme ise insanların dini hassasiyetlerini kullandıklarını düşünüyorum” ifadesiyle katılım bankalarını, insanların dini duygularını istismar eden kurumlar olarak gördüğünü dile getirmektedir. 30 ve 34 numaralı katılımcılar ise katılım bankacılığını “hile” olarak görmektedir. 37 numaralı katılımcı “faizden kaçmak için başvurulacak bir yöntem olduğunu düşünmüyorum” ifadesiyle bu kurumlara yönelik tutumunu ifade etmiştir. 46 numaralı katılımcı da “katılım bankalarının aslında diğer bankalardan çok da bir farkı bulunmamaktadır. Sadece şekli bir takım kavram değişiklikleriyle bu konuda hassas olan müşterileri çekme yönünde gayret göstermektedirler. Zira bunların bütün işlemleri diğer bankaların işlemleriyle benzerdir, farklılık göstermez” cümleleriyle katılım bankaları hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Katılım bankalarının çalışma esasları ve oranları ile ilgili eleştiriler getiren katılımcıların görüşleri ise şöyledir. 3 numaralı denek “bence bankalarla aynı mantık üzerine çalışıyor, katılım payı ödemelerinde hiçbir

zaman bankaların verdiği faizden fazla ödemiyo çok ta aşağı düşmüyor. Bana göre öyle görüyorum” ifadelerini kullanmaktadır. 28 numaralı denek de katılım bankalarının kâr payı dağıtması konusundaki görüşlerini dile getirirken benzer şekilde “faiz oranları ile kâr payları birbirine çok yakın hatta kâr payı faiz oranından daha yüksek” ifadeleriyle aynı alanda eleştiri getirmiştir. 34 numaralı denek de aynı kaygıyı “banka faizine denk oran ve zarar riski yok. Faize çok benziyor. Uzak durmalıyız” ifadeleriyle belirtmektedir. 46 numaralı denek “diğer bankaların verdiği faizden çok farklı olduğunu düşünmüyorum. Zira kâr zarar ortaklığı denilmesine rağmen sürekli kâr payı dağıtılıyor ve bankaların faiz oranlarına çok yakın oranlarda bu kâr payı veriliyor” ifadeleriyle katılım bankalarının kâr payı dağıtımı konusundaki kanaatlerini dile getirmiştir. Yine benzer bir eleştiri getiren 46 numaralı denek “bütün işlemleri diğer bankaların işlemleriyle benzerdir, farklılık göstermez” ifadelerini kullanmıştır. 12 numaralı denek ise “risk faktörlerinde faizli bankalarla benzer oranlarla çalışmaları, kâr hesabı yaparken zarar hesabı yapmamaları, vekalet vermenin göstermelik olması gibi gerekçeleri gösterebilirim” cümleleriyle katılım bankalarının çalışma sistemine yönelik üç alanda eleştiri getirmiştir. 18 numaralı denek ise “bilinen faizden daha yüksek miktarda para farkı talep ettiği” yönüyle katılım bankalarına eleştiri getirmiştir. 43 numaralı denek de “faizsiz finansman konusunda yeterli araştırma yapmıyorlar, yeni enstrüman arayışı içerisinde değiller, içerisinde buldukları sistemin enstrümanlarını kullanıyorlar” ifadesiyle daha farklı açıdan, katılım bankalarının çalışma sistemlerine yönelik eleştiri getirmiştir.

Katılımcılardan katılım bankalarının dağıttıkları “kâr payları” hususundaki görüşleri de bir soru ile alınmıştır. Bu soruya verilen cevaplar çerçevesinde katılımcılar, olumlu yaklaşanlar, şüphe ile yaklaşanlar ve olumsuz tutumlara sahip olanlar biçiminde üç kategoride ele alınabilir.

Değerlendirmeye alınan 51 mülakat formunda bu soruya 2 denek cevap vermemiştir. Bununla beraber 4 denek bilgisi/fikri olmadığını beyan etmiştir. 43 numaralı denek ise “dağıtacak tabii” ifadesiyle cevap vermiştir. Bu katılımcıların dışında kalan 44 kişinin ifadeleri üç kategoride oranlandığında katılım bankalarının kâr payı dağıtmasını olumlu görenlerin %25, kararsızlık ve şüpheyle bakanlarının %34, kâr payına karşı olumsuz tutumları olanların ise %41 oranında dağıldığı görülmektedir.

Deneklerin katılım bankaları hakkındaki görüşleri ile katılım bankalarının kâr payı dağıtmasına yönelik tutumları genel olarak örtüşmektedir. Bununla beraber 16 katılımcının katılım bankalarını

değerlendirmesi ile kâr payı dağıtmasına ilişkin tutumları arasında kısmen de olsa farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, 14 nolu denek, faizsiz finans kurumu olarak bilinen katılım bankaları hakkındaki görüşünde “daha doğru ama işlerliği zor” ifadesini kullanarak tam olarak pozitif bir tutum belirlemese de olumlu bir kanaat belirtirken, katılım bankalarının kâr payı dağıtması konusunda ise “zengin olanı daha da zengin eder. Parayla para kazanmaya. Gerçek ihtiyaç sahiplerinin de haksızlığa uğramamasına” ifadeleriyle daha çok olumsuz tutumunu ifade etmiştir. 16 numaralı denek ise katılım bankaları için “İslam hukukuna uygun bir sisteme sahip olduklarını düşünüyorum” cevabı verirken katılım bankalarının fon dağıtması sorusuna ise cevap vermemiştir. 22 nolu denek, katılım bankaları ile ilgili olarak “normal bankalardan farksız” ifadesi kullanırken, katılım bankalarının kâr payı dağıtması konusunda ise “şüpheli” ifadesiyle daha olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. 28 numaralı denek ise “faizsiz finans kurumu hakkında düşüncelerim pozitif. Ancak insanlar bu kurumları aynı kefeye koyması beni kaygılandırıyor. Çalışma prensipleri farklı fakat verdikleri faiz veya kâr payı birbirine yakın oldukları için insanlar bu iki farklı kurumlar arası fark yok diyorlar. Şahsi düşüncem çalışma prensipleri tam farklı olmadığından insanların kafası karışık. Tavsiyem çalışma prensiplerini değiştirmeleri” cümleleriyle katılım bankaları hakkında olumlu bir tutuma sahip olduğunu hatta çevresindeki insanların katılım bankaları hakkındaki olumsuz yaklaşımlarını tasvip etmediğini ifade ederken, katılım bankalarının kâr payı dağıtması konusunda ise “bu soru bakış açısına göre değişir. Benim paramla ticaret yapıp bana kâr dağıtması doğru bir şey. Fakat benim paramı başkasına verip ondan kâr payı alması ve bir kısmını bana vermesi biraz karanlık bölge. Mesela benim paramla ev veya araba alıp sonra kâr veya zarar etmesi anlaşılır. Fakat parayı başkasına verip onun ev veya araba alması ve kâr payını da baştan konuşulması sakıncalı bir durum olarak düşünüyorum. Buna ek olarak faiz oranları ile kâr payları birbirine çok yakın hatta kâr payı faiz oranından daha yüksek” şeklinde eleştiriler getirmiştir.

Birikimlerinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? sorusuna istinaden toplanılan veriler analiz edildiğinde; katılımcıların sadece %18’i yanında başka alternatifler beyan etse de katılım bankalarını tercih ettiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların yaklaşık %29’u birikimlerini altın veya dövizde, yaklaşık %16’sı ise ev arsa gibi gayrimenkul olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir. Bunların yanında katılımcıların yaklaşık %25’i birikim yapamadığını ifade etmektedir. Bu soruya 2 katılımcı cevap vermezken diğer küçük bir grup ise birikimlerini bankada, ticarete, ailesinin ihtiyaçları doğrultusunda, yatırım fonları gibi enstrümanlarda değerlendirdiğini ifade

etmiştir.

4. Katılımcıların Faize Yönelik Tutumları İle Faizli Finans Kullanma Eğilimleri

Katılımcıların %51'i ev, araç ve ihtiyaç dolayısıyla finansman kullandığını beyan etmiştir. Katılımcıların yaklaşık %22'si bankadan finansman kullanımını kısmen veya tamamen uygun bulmaktadır. Kendisini 1-7 aralığında skala üzerinden 5 düzeyinde "dindar" gören 2 numaralı katılımcı faizi "paranın alınıp satılması" şeklinde ifade etmiş, ancak "ihtiyaç kredisi" kullanmıştır. Finansman ihtiyacını "kredi ya da bir tanıdıktan borç olarak" karşılama eğiliminde olan 2 numaralı bu katılımcı, faiz kullanma konusunda ise "zor durumda kalınca son çare olarak görülmeli" şeklinde görüşünü açıklamıştır. 24 nolu denek de kendisini dindarlık bakımından 4 düzeyinde algılamaktadır. Bununla beraber ihtiyaç amaçlı finansman kullandığını beyan etmektedir. Faiz konusunda ise "haksız kazanç...dinimizce haram" ifadeleriyle net bir şekilde faiz kullanımının haramlığını ifade etmiştir. Ancak finansman ihtiyacını "banka" ile giderdiğini beyan eden bu kişi, faiz kullanımı hususunda "haram ama sistem hayat şartları zorluyor" cümlesiyle ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. 30 numaralı denek de kendisini dindarlık düzeyi bakımından 6 seviyesinde gördüğü, faize yönelik tutumunu ise "faiz, fırsatçılık yaparak başkalarının emeğini sömürmektir. Faiz üretim yapmadan kazanmak demektir" şeklinde ifade ettiği beyanlarından anlaşılmaktadır. Bu katılımcı finansman ihtiyaçlarını "devlet bankasından ve enflasyonun altında kredi olarak" karşıladığını belirtmektedir. Faiz kullanma konusunda ise tutumunu "enflasyonun üzerindeki olumsuz bakıyorum. Dinen haramdır" şeklinde ifade etmektedir. 36 numaralı denek ise faizin hükmünün "haram" olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. Kendisini dindarlık düzeyi olarak 6 düzeyinde değerlendiren bu katılımcı, finansman ihtiyacını karşılama konusunda "katılım bankalarının yüksek finansman bedeli almaları ve elinize diğer bankalar gibi parayı vermeleri nedeniyle kamu bankasını tercih ettim. Teorileri tam (net) ama uygulamada (pratikte) faiz bankacılığındaki gibi elinize para verilmesi ve karşılında daha yüksek bedeller çıkarılması sorunu sizi diğer bankalara yönlendiriyor" ifadesini kullanmıştır. Katılım bankaları konusundaki görüşünü ise "yukarıdaki açıklamama ek olarak şunu belirtebilirim. İlk ev zaruri bir ihtiyaç olması sebebiyle yaşamsal açıdan temel ihtiyacın karşılanması adına bazı din bilginleri kamu bankalarından bu finansman ihtiyacının karşılanabileceğini belirtiyorlar. Öncelikle faizsiz bankaların tercih edilmesi gerektiğini söylüyorlar. Ancak katılım bankalarının maliyetleri diğer bankalardan daha yüksek olduğundan tüketici

kamu bankalarına yönelmek zorunda kalıyor. Neticede benim için durum böyle gerçekleşti. Bu sebeplerden kamu bankasından konut kredisi kullanmak zorunda kaldım. Zorunlu ihtiyaç olmayan her husus için faize girilmemeli görüşündeyim. Kazancın bereketi gidiyor” cümleleri ile özetlemektedir. Kendisini dindarlık düzeyi bakımından en üst seviyeyi ifade eden 7 düzeyinde gören 45 numaralı denek, faiz konusundaki tutumunu “kesinlikle meşru değildir” ifadesiyle belirtmektedir. Bu katılımcı, ev ve araç satın alma sürecinde finansmana ihtiyaç duymuş, finansman ihtiyacının karşılanması sürecinde ise “önce aile çevresi, ardından arkadaşlar, sonra bankalar” şeklinde bir sıralamaya gitmiştir. Katılım bankaları ile ilgili tutumunu ise “olumlu bulmuyorum” ifadesi ile özetlemiştir.

G. Değerlendirme

1. Katılımcıların Dindarlık Düzeyleri, Dini Bilgilerini Öğrenme Kaynakları, Faiz Konusundaki İnanışları ve Katılım Bankalarına Yönelik Tutumları

Öznel dindarlık algılarının sorgulandığı bu araştırmada, katılımcıların cevapları doğrultusunda dindarlık algılarının genel olarak yüksek olduğu söylenebilir. 7'lik bir skala üzerinden değerlendirilen dindarlık algıları bakımından en düşük dindarlık düzeyinin 4 olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %27,5'i kendisini 4 düzeyinde dindar olarak algılarken %72,5'i ise 5-7 arası düzeyde dindarlık algısına sahiptir. Bu sonuçlar doğrultusunda örneklem grubunun “dindar” olduğu söylenebilir. Türkiye’de farklı örneklem grupları üzerinde yapılan nicel çalışmalarda da Türk toplumunun dindarlık ortalamasının genel olarak ortanın üzerinde olduğu söylenebilir. Üniversite örneklemini üzerinde yapılan bir çalışmada katılımcılar 1-3 arası skala üzerinde değerlendirilen bir dindarlık ölçeğinden 2,27 ortalama elde etmişlerdir.⁴⁴ Aynı ölçeğin kullanıldığı ve üniversite örneklemini üzerinde yürütülen diğer bir araştırmada da katılımcıların dindarlık ortalamasının 3 üzerinden 2,25 olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ 1-7 arası bir skala üzerinde öznel dindarlık algılarının alındığı, üniversite öğrencisi örneklem grubu üzerinde yürütülen bir araştırmada ise örneklem grubunun

⁴⁴ Yahya Turan - Orhan İyibilgin, “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Kur’an’a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi Örneklemini)”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2018): 412.

⁴⁵ Yahya Turan, “Dindarlık Benlik Saygısı ve Sosyal Medyada Benlik Odaklı Duyumlar”, *Journal of History Culture and Art Research* 7/5 (December 2018): 633.

dindarlık algıları ortalamasının 7 üzerinden 4,36 olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ 5'li derecelendirme ölçeği kullanılarak dindarlık algıları tespit edilen bir araştırmada ise doğrudan halktan seçilen örneklem grubunun dindarlık ortalamasının 3,35 olduğu bulgulanmıştır.⁴⁷ Üniversite örnekleminde yürütülen bir başka araştırmada da, katılımcıların yarısından fazlası (%56,9) öznel dindarlık algıları bakımından kendilerini “dindar” olarak nitelendirmişlerdir.⁴⁸ Karadeniz bölgesindeki araştırmaları kapsayan meta-analitik bir çalışmada ise Karadeniz bölge halkının dindarlık düzeyinin %80,44 olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹ Sonuç olarak bu araştırma ile birlikte diğer çalışmalardan, hemen hemen bütün örneklem gruplarında dindarlık algılarının/düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla bu çalışma ile elde edilen verilerin, diğer çalışmalarla uyumlu olduğu söylenebilir.

Katılımcıların ağırlıklı olarak dini bilgilerini hangi kaynaklardan edindiklerine yönelik elde edilen bulgular değerlendirildiğinde çoğunluğu oluşturan grubun “okullardan”, sırayla kitaplardan, ailesinden ve Kur’an Kurslarından öğrendiklerini beyan etmektedir. Üniversite öğrencilerinden oluşan grup üzerinde yapılan benzer bir araştırmada ise örneklemin çoğunluğu dini bilgilerini ağırlıklı olarak ailesinden (%48) öğrendiğini ifade etmiştir. %26’sı Kur’an Kurslarından, %12’si ise okullardan ve %7’si kitaplardan öğrendiklerini beyan etmiştir.⁵⁰ İki bulgu arasındaki bu çelişkili sonuçlar iki şekilde izah edilebilir. Birincisi, bu çalışmanın örneklem grubu ile üniversite öğrencileri örneklem grubu arasındaki yaş farkından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu çalışmada görüşlerine başvurulmuş örneklem grubunun %70,6’sı 36 ve üzeri yaş grubundadır. Türkiye’nin tarihsel gelişim sürecinde din eğitiminin geçirdiği evreler göz önüne alındığında,⁵¹ bu araştırmanın örneklemini oluşturan yaş aralığındaki bireyleri yetiştiren

⁴⁶ Yahya Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018): 409.

⁴⁷ Mehmet Emre Çubukçuoğlu - Selçuk Burak Haşiloğlu, “Dindarlık Olgusunun Satınalma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Haziran 2012): 10.

⁴⁸ Saffet Kartopu - Hızır Hacikeleşoğlu, “Dindarlık Eğiliminin Kimlik Duygusu Kazanımındaki Rolü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/29 (Ağustos 2016): 256.

⁴⁹ Muhammed Kızılgöçer, “Dindarlık Üzerine Meta-Analitik Bir Çalışma Doğu Karadeniz Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (Nisan 2016): 1154.

⁵⁰ Turan - İyibilgin, “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Kur’an’a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi Örneklemini)”, 415.

⁵¹ Daha geniş bilgi için bk. Eyüp Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 49 (2013): 391-414.

ailelerin, yeterli düzeyde din eğitimi alamama olasılığının bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla katılımcıların ailelerinden din eğitimi alma imkanı olamayabilir. Ancak 1945 yılından sonra okullarda din eğitiminin tekrar verilmeye başlanmasıyla, katılımcıların çoğunluğunun ağırlıklı din eğitimi okullardan aldıkları yönünde verdiği bilgilerin Türkiye'deki din eğitimi konusundaki tarihsel süreçle uyum içerisinde olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca, üniversite örneğinde yürütülen diğer araştırmada üniversiteli gençlerin çoğunun ağırlıklı din eğitimi ailesinden aldığı yönündeki bilgiye şöyle bir yorum getirilebilir. Bugün üniversite öğrenimi gören yaş guruplarındaki katılımcılar, bu araştırmanın örneklem grubunu oluşturan yaş grubundaki katılımcıların çocukları olacak yaş aralığındadır. Bu yönüyle, kendi ailesinden yeterli din eğitimi alamayan bu çağ nüfusunun, kendi yaşantılarında hissettikleri eksiklikleri çocuklarına yaşatmamak adına, çocuklarını yetiştirme sürecinde aile içerisinde din eğitimi vermeye özen gösterdikleri şeklinde izah edilebilir. İkincisi, bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturan akademik kadronun ağırlıklı olarak dini konulardaki bilgilerini ikinci sırada "kitaplardan" aldıklarını ifade etmeleri, akademisyenlerin okumaya ve araştırmaya yönelik olumlu tutumları ile izah edilebilir.

Araştırmaya katılan deneklere yöneltilen "Sizce faiz nedir? Faiz konusundaki görüşlerinizi alabilir miyiz?" sorusuna verilen cevaplar, analiz sürecinde beş kategori içerisinde ele alınmıştır. Bunlar sıralandığında; birincisi kesin bir dille "haram" hükmünü ifade eden grup, ikincisi kesin bir dille haram olduğunu ifade etmese de faize olumsuz bakan grup, üçüncüsü faize karşı şiddetli bir söylemden ziyade daha nötr duyguları varsayılan, faizi kendi yaklaşımını ortaya çıkarmayacak biçimde tanımlama ve açıklama eğiliminde olan grup, dördüncüsü dinen faiz hükmünü bilmesine rağmen meşrulaştırıcı sair bilgilerle açıklama eğiliminde olan grup, beşincisi ise faizi gayet olağan görme eğiliminde olan gruptur. Elde edilen bulgular çerçevesinde katılımcıların sadece %10'luk bir dilimini oluşturan kesimin faize karşı olumlu sayılabilecek bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Katılımcıların faiz konusunda bu kadar çeşitli tutumlara sahip olmaları ise Festinger'in ileri sürdüğü teorisiyle uyumlu olarak, katılımcıların bilişsel uyumsuzluk yaşadıklarına yordanabilir. Faizle işlem yapan kurumların toplum hayatında önemli bir yere sahip olması, insanların bankalardan kaçınmasının mümkün olmaması günümüz toplumunun böyle bir uyumsuzluğu yaşamasına neden olduğu söylenebilir. Nitekim, Tablo 1 verilerinde de görüleceği üzere katılım bankalarının 2018 yılsonu itibarıyla bankacılık sektörü içerisinde topladığı fon miktarı %6,7, kullandırdığı fon

miktarı ise sadece %5,1'dir.

Katılımcıların katılım bankalarına yönelik tutumları incelendiğinde çok düşük bir oranın (%18) katılım bankalarına yönelik olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir. Bu grubun içerisinde yer alan bazı katılımcılar da olumlu kanaatlerinin yanında katılım bankalarının yaptığı bir kısım işlemleri şüpheli gördüklerini açık bir dille ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu ise (%41) katılım bankalarını diğer faizli bankalarla neredeyse eşit görmektedir. Bu grup özellikle katılım bankalarının çalışma sistemlerinin diğer bankalarla benzerliğini dile getirmiştir. Katılım bankalarına tam manasıyla olumlu bir tutuma sahip olmayıp “ehven-i şer” olarak değerlendiren katılımcıların oranı ise %37'dir. Elde edilen görüşlerin bu şekilde üç kategoriye ayrılması, literatürle de uyumludur. Ancak bu araştırmada sadece %18'lik bir grubun katılım bankaları konusunda olumlu tutumlara sahip olmaları manidardır. Bu araştırmanın elde ettiği bulguların literatürle uyumlu olduğu söylenebilir.⁵²

Katılım bankalarına yönelik literatürde yer alan eleştirilerin benzerlerinin katılımcılar tarafından da dile getirilmiş olması önemlidir. Literatürde yer alan; katılım bankalarının, sektörün %95'ine hakim olan faizli bankalarla rekabet etme adına kendi ürünlerini geliştirmedikleri, diğer bankaların kullandığı ürünleri faizsiz finansa uyarladığı yönündeki eleştiri, 43 numaralı katılımcı tarafından benzer şekilde ifade edilmiştir. Yine literatürde yer alan “çalışma sistemlerinin benzerliği”, “diğer bankalarla yaklaşık aynı oranlarda kâr ilan etmeleri veya kullanılan kredilerden faizli bankalara nazaran daha yüksek kâr payı talep etmeleri” birçok katılımcı tarafından benzer şekilde belirtilmiştir. Ayrıca literatürde yer alan eleştirilerden biri de murabahayı kullanan katılım bankalarının birçok risklerden kaçındığı yönündeki eleştiridir. Aynı eleştiri, 5, 12, 34 ve 46 numaralı katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir. Literatürde katılım bankalarının murabahayı kullanmalarına yönelik “hile” eleştirileri de 12, 30 ve 34 numaralı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. 37 numaralı katılımcı ise katılım bankalarının faizden kaçmak için bir yöntem sunduğunu, açıkça ifade etmese de bu yönüyle hile oluşturduklarını belirtmektedir. Araştırmanın neticesinde literatürde yer alan eleştirileri destekler mahiyette ifadelerin elde edilmesi, çalışmanın ne derece önemli bulgulara ulaştığına işaret etmektedir. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından

⁵² Kızıltepe - Yardımcıoğlu, “Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma”, 172-225; Yanık - Sumer, “Katılım Bankacılığı Sisteminin İlahiyat Fakültesi Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği”, 52-62; Özen - Şenyıldız - Akarbulut, “Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak İli Örneği”, 1-19.

yayınlanan eserlerde⁵³ ve TKBB'nin web sitesinde katılım bankalarının işleyişi, iş ve işlemleriyle ilgili bilgilendirme olmasına rağmen, hem teoride hem de katılımcılar tarafından dile getirilen eleştirilerin bulunması; ya kişilerin bunlardan haberdar olmaması ya da tam olarak anlatılamamış olmasından veya katılım bankalarının işleyişinin faizli bankacılık sistemine benzemesi sebebiyle insanları ikna edici olamamasından kaynaklanmış olabilir.

Katılım bankalarının kâr payı dağıtması hususunda da örneklemin görüşleri üç kategoride toplanmıştır. Katılım bankalarına genel olarak tutumları olumlu olanların oranı %18 iken, katılım bankalarının kâr payı dağıtmalarına olumlu bakanların oranı artarak %25'e yükselmiştir. Katılım bankalarına yönelik olumsuz tutuma sahip olan %41'lik oranının kâr payı dağıtımına yönelik de olumsuz tutumlarının aynı oranda devam ettiği (%41) görülmektedir. Katılım bankalarını "ehven-i şer" olarak gören şüpheli kesimin oranı ise %37'den %34'e düşmüştür. Kâr payı dağıtımı hususunda da olumlu tutuma sahip olanların oranının en küçük grubu oluşturması (%25) manidardır. Elde edilen bulgular çerçevesinde deneklerin, katılım bankalarına yönelik tutumları ile kâr payı dağıtmalarına yönelik tutumları arasında bazı farklar tespit edilmiştir. 15 katılımcının iki görüşü arasında tutarsızlık söz konusudur. Bu durum ise deneklerin, katılım bankalarına yönelik güçlü ve tutarlı bir tutum oluşturamadıklarına yordanabilir. Örneklemin katılım bankaları ve kâr payı konusundaki tutumları, birikimlerini nasıl değerlendirdikleri konusundaki bulgularla da benzeşmektedir. Katılımcıların sadece %18'i birikimlerini katılım bankalarında değerlendirebileceğini ifade etse de yine de tek seçenek olarak düşünmemektedir. Bunun dışındaki katılımcılar ise döviz, altın, emlak gibi yatırım araçlarına yönelmektedir. Bu araştırmada elde edilen bu sonuçlar benzer çalışmalarla uyumludur.⁵⁴ Katılımcıların, katılım bankaları, kâr payı ve birikimlerini değerlendirme boyutlarında elde edilen bulgular çerçevesinde, sadece %18'lik bir kesim tarafından katılım bankalarının kabul edildiği ve desteklendiği söylenebilir.

2. İnanç ve Davranış Arasındaki Bilişsel Çelişki

Bir devlet üniversitesinin akademik kadrosu üzerinde yapılan bu araştırmada katılımcıların dindarlık düzeyleri, faiz, katılım bankası ve faizli

⁵³ Bk. İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2013); İshak Emin Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017).

⁵⁴ Kızıltepe - Yardımcıoğlu, "Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma", 172-225.

kredi kullanımı konularındaki tutumları ele alınmıştır. Araştırma bulguları bütüncül olarak değerlendirildiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun faize karşı olumsuz tutumları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların ağırlıklı ortalamasının katılım bankalarına yönelik tutumları da olumsuzdur. Kredi kullanma konusunda ise; katılımcıların nispeten küçük bir grubu (%22) bankalardan kredi kullanılmasını kısmen veya tamamen uygun görürken, araştırmaya katılan deneklerin %51'i ev, araç veya nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kredi kullanmıştır. Bu kredilerin bir kısmı katılım bankalarından kullanılırken bir kısmı ise faizli sistemle çalışan bankalardan tedarik edilmiştir. Katılımcıların ağırlıklı bir kısmı katılım bankalarını şüpheli ve/veya diğer bankalarla aynı şekilde değerlendirdikleri dikkate alındığında, çeşitli ihtiyaçları için kredi kullanan bireylerin inançları ile davranışları arasında çelişkili bir durumun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu çerçevede deneklerin, katılım bankalarına yönelik tutumlarını açıkladığı ifadeler arasında, Festinger'in ileri sürdüğü gibi "uyumsuzlukları azaltıcı" bir kısım bilgiler verdiği görülmektedir.

Günümüz toplumunda bireylerin bir kısım finansal ihtiyaç ve beklentiler içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yardımlaşma kültürünün de büyük oranda ortadan kalktığı günümüzde, insanların finansal talep ve ihtiyaçlarını karşılamak için önünde bulunan seçenekler çok azdır. Bu seçeneklerden biri olarak kabul edilen katılım bankaları ise bir taraftan diğer bankalardan yüksek maliyetler çıkarması, diğer taraftan işlemleri itibariyle faizli bankalara benzemesi ve dolayısıyla dindar toplumun, katılım bankalarının İslami sınırlar içerisinde olduklarına yönelik yaygın bir şüpheye sahip olmalarına yol açmaktadır. İhtiyaç olarak gördüğü bir kısım finansal taleplerini inançlarına uygun bir yolla gideremeyen bireyin inancı ile davranışı arasında uyumsuzluğun olması doğaldır. Katılımcıların inançları ile davranışları arasındaki uyumsuzlukları azaltmaya yönelik, Festinger'in teorisine uygun olarak, "zor durumda kalınca son çare", "sistem, hayat şartları zorluyor" şeklinde ifadeleriyle, faize yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmeden, "zorunluluğu" gerekçe göstererek inancı ile davranışı arasındaki uyumsuzluğu gidermeye çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca bazı katılımcıların, katılım bankalarının diğer bankalardan yüksek maliyetle finansman desteği verdiği, teorik yönden İslami gibi görünmesine rağmen fiiliyatta faizli bankalardan farkının olmadığı gibi eleştiriler de uyumsuzluğu azaltmaya yönelik ifadeler kapsamında değerlendirilebilir. Bazı katılımcıların ise "ilk evi almayı" zaruret çerçevesinde değerlendirerek, inancı ile davranışı arasındaki uyumsuzluğu azaltma çabası içinde olduğu gözlenmektedir.

Netice itibariyle günümüz Müslüman bireylerin, bir taraftan karşılaştığı finansal taleplerini İslami esaslar çerçevesinde karşılayabileceği, şeffaf, güvenilir, sömürülmediği imkanların bulunmaması ve bugünkü mevcut katılım bankalarına tam manasıyla güvenememeleri, diğer taraftan hayatlarında karşılaştıkları finansal zorlukları aşma ve ihtiyaçlarını uygun maliyetlerle giderme arzusu, tutumlarının öğeleri arasında uyumsuzluğa yol açtığı söylenebilir. Bu araştırmanın elde ettiği bulgular, katılımcıların ortaya çıkan bilişsel çelişkiden rahatsızlık hissettiklerini ve bu çelişkiyi gidermek için bir motivasyon kazandıklarını göstermektedir. Bu araştırma ile ortaya çıkan bilişsel çelişki ve katılımcıların bilişsel çelişkiyi ortadan kaldırma sürecindeki yönelimleri, Festinger tarafından ileri sürülen “bilişsel çelişki” kuramıyla uyumludur.

Sonuç

Çeşitli akademik unvanlarda görev yapan bir örneklem grubu üzerinde yürütülen bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir: Araştırmaya katılan örneklemin öznel dindarlık algısının yüksek olduğu tespit edilmiş, çoğunluğunun faize yönelik olumsuz inanç ve tutuma sahip olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısına yakınının şüphe ve bilişsel uyumsuzluk yaşadığı sonucuna varılmıştır. Bu şüphe ve uyumsuzlukların bireylerin ruhsal dünyasında dengeyi bozduğu, rahatsızlık ve gerilime yol açtığı görülmüştür. Bunun neticesinde ise katılımcıların bilişsel uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya ve tekrar dengeyi sağlamaya yönelik bazı rasyonelleştirmelere yöneldiği tespit edilmiştir.

Multidisipliner bir yaklaşımla ele alınan bu araştırma, bilgileri doğrudan toplumdaki alması bakımından önemlidir. Katılım bankaları ve ilgili kurumlar bu araştırma sonuçlarından yararlanarak toplumun ruh sağlığına olumlu tesirler oluşturacak farklı finansal politikalar belirleyebilir. Bu araştırma aynı zamanda bundan sonra yapılacak çalışmalara da ışık tutacaktır. Bu çalışma, kullanılan mülakat protokolü ve örnekleme ile sınırlıdır.

KAYNAKÇA

AAOIFI (Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu). *Faizsiz Finans Standartları*. Trc. Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.

AKTEPE, İshak Emin. *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Yedirenk, 2010.

- AKTEPE, İshak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- AKTEPE, İshak Emin. *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2013.
- AL-JARHİ, Mabid Ali - Al Rawashdeh, Osamah - Anjum, Muhammed Iqbal - Azid, Toseef - Bayındır, Servet - Canbaz, Muhammet Fatih - Çonkâr, M. Kemalettin - Durmuş, Abdullah - Erdem, Ekrem - Günay, H. Mehmet - Hamza, Hichem - Jedidia, Khoutem Ben - Khan, M. Fahim - Kızıltepe, Kadir - Qureshi, Muhammad Azeem - Yardımcıoğlu, Fatih. *İslâm İktisadı Perspektifinden Faiz*. Ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan. Trc. Gülnihal Kafa. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- ALRİFAİ, Tariq. *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*. Trc. Barış Satılmış. Ankara: Buzdağı Yayınevi, 2017.
- BAYINDIR, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.
- BAYINDIR, Servet. "Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fikhî Açından İncelenmesi". *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*. 155-206. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009.
- BAYINDIR, Servet. *Fikhî ve İktisadî Açısından İslâmî Finans-2 Para ve Sermaye Piyasaları*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- BAYINDIR, Servet. *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- BAYMUR, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- BULUT, H. İbrahim - Er, Bünyamin. "Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları". *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*. 11-75. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009.
- CANBAZ, Mustafa. *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2016.
- CÜCELOĞLU, Doğan. *İnsan ve Davranışları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- ÇUBUKÇUOĞLU, Mehmet Emre - Haşiloğlu, Selçuk Burak. "Dindarlık Olgusunun Satınalma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Haziran 2012): 1-18.
- DALGIN, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- DESÛKÎ, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. Hâşiyetü'd-

Desûkî ale'ş-Şerhi'l-kebîr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

DURMUŞ, Abdullah. "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", *İslâmi İlimlerde Metodoloji-III İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*. 57-109. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

EİSER, J. Richard. *Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

FESTİNGER, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. California: Stanford University Press, 1957.

FRİTZ, Roschelle L. – Vandermause, Roxanne. "Data Collection via In-Depth Email Interviewing: Lessons From the Field". *Qualitative Health Research* 28/10 (2018): 1640-1649.

GÜNAY, Hacı Mehmet. "İslâm Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları". *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri*. Ed. Halit Çalış. 207-227. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

HACAĞ, Hasan. "Birinci Müzakere". *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri*. Ed. Halit Çalış. 231-242. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

HAWKİNS, Janice E. "The Practical Utility and Suitability of Email Interviews in Qualitative Research". *The Qualitative Report* 23/2, How To Article 3, (2018): 493-501.

HEİDER, Fritz. "Attitudes And Cognitive Organization". *The Journal of Psychology*. 21 (1946): 107-112.

HOGG, Michael A. – Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*. Trc. İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya, 2017.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî. el-Muğnî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1405.

İBN RÜŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid. 6. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1982/1402.

İNCEOĞLU, Metin. *Tutum Algı İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010.

JUPP, Victor. *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: SAGE Publications Ltd, 2001.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Kitabevi, 2014.

- KALLEK, Cengiz. "Mudârebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 359-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- KARADÂĞĪ, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. Trc. Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- KARAMAN, Hayreddin. *İş ve Ticaret İlmihali*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- KARTOPU, Saffet – Hacıkeleşoğlu, Hızır. "Dindarlık Eğiliminin Kimlik Duygusu Kazanımındaki Rolü". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/29 (Ağustos 2016):244-268.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986/1406.
- KHAN, Muhammed Akram. *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*. Trc. Sercan Karadoğan. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- KIZILGEÇİT, Muhammed. "Dindarlık Üzerine Meta-Analitik Bir Çalışma Doğu Karadeniz Örneği". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (Nisan 2016): 1143-1163.
- KIZILKAYA, Necmettin. "Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık ve Fıkhî İşleyişi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (Ekim 2012): 135-150.
- KIZILTEPE, Kadir – Yardımcıoğlu, Fatih. "Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma". *IJSEF* 3/2 (Temmuz 2017): 172-225.
- KUREŞÎ, Enver İkbâl. *Faiz Nazariyesi ve İslâm*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- ORMAN, Sabri. "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz". *Para Faiz ve İslâm*. 11-84. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- ÖZEN, Ercan – Şenyıldız, Leyla – Akarbulut, Kenan. "Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak İli Örneği". *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* 2/4 (2016): 1-19.
- PEKDEMİR, Şevket. "İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezâî Şart". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (Nisan 2014): 129-156.
- PEKDEMİR, Şevket. *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâî Şart*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- ROKEACH, Milton. "The Nature Of Attitudes". *International Encyclopedia Of The Social Sciences*. Ed. David L. Sills., Vol. 1, 449-458. United States Of

Americas: Crowell Collier And Macmillan Inc., 1968.

SAVAŞAN, Fatih – Saraç, Mehmet – Güdal, Temel. “Dindar/Muhafazakâr İşadamları perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı”. PESA Raporu (Kasım 2013). <https://www.pesa.org.tr/single-post/2017/01/06/Dindar-muhafazakar-%C4%B0%C5%9F-Adamlar%C4%B1-Perspektifinden-%C4%B0slam-Ekonomisi-ve-Kat%C4%B1%C4%B1m-Bankac%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1>, Erişim: 10/04/2019.

SMİTH, M. Brewster. “Attitude Change”. *International Encyclopedia Of The Social Sciences*. Ed. David L. Sills, Vol. 1, 458-467. United States Of Americas: Crowell Collier And Macmillan Inc., 1968.

ŞİMŞEK, Eyüp. “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 49 (2013): 391-414.

TABAKOĞLU, Ahmet. *İslâm İktisadına Giriş*. 4. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

TEKİN, Bilgehan. “Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 4/1 (Kış 2019): 135-150.

TORAMAN, Cengiz – Ata, H. Ali – Buğan, Mehmet Fatih. “İslami Bankacılık Faaliyetlerine Yönelik Müşteri Algısı Üzerine Bir Araştırma”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 14/4 (2015): 761-779.

TUNÇ, Hüseyin. *Katılım Bankacılığı Felsefesi Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. 11. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları, 2016.

TURAN, Yahya – İyibilgin, Orhan. “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Kur’an’a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi Örneklemi)”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2018): 409-420.

TURAN, Yahya. “Dindarlık Benlik Saygısı ve Sosyal Medyada Benlik Odaklı Doyumlar”. *Journal of History Culture and Art Research* 7/5 (December 2018): 624-650.

TURAN, Yahya. “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018): 395-434.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği. “Mukayeseli Tablolar”. Erişim: 26 Şubat 2019. <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım Bankaları 2017 Sektör Faaliyet*

Raporu.

http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB_2017_TR-Final.pdf.

ULUDAĞ, Süleyman. *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. 2. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.

UYVAL, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

YANIK, Ramazan – Sumer, Serpil. “Katılım Bankacılığı Sisteminin İlahiyat Fakültesi Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği”. *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics Tam Metin Bildiriler Kitabı*. Ed. Seyfettin Erdoğan - Ayfer Gedikli - Durmuş Çağrı Yıldırım. 52-62. Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon, 2018.

YANPAR, Atila. *İslâmi Finans İlkeler Araçlar ve Kurumlar*. 2. Baskı. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015.

YILDIRIM, İsmail – Çakar, Recep. “Katılım Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma”. *Global Business Research Congress (GBRC - 2016)*. Vol.2, 552-563.

YÜKSEL, Serhat. “İslami Bankacılıkta Fon Toplama / Fon Kullandırma Yöntemleri ve İslami Finansmanda Sukuk”. *İslam Ekonomisi ve Finansı*. Ed. Seyfettin Erdoğan – Ayfer Gedikli – Durmuş Çağrı Yıldırım. 175-193. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2016.

ZAİM, Sabahattin. “Özel Finans Kurumlarının Sağlıklı Çalışabilmesi İçin Evvela İnsan Modelinin Oluşması Gerekir”. *Türkiye’de Özel Finans Kurumları Teori ve Uygulama*. 163-176. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 2000.

THE ATTITUDES OF ACADEMICS FOR THE INTEREST AND INTEREST-FREE BANKING

✉ Yahya TURAN^a

✉ İslam DEMİRÇİ^b

Extended Abstract

Interest is strictly prohibited in the basic sources of Islamic religion. However, in today's societies, people need financial institutions to meet their daily needs, to evaluate their savings or to realize some of their needs and expectations. In this sense, institutions that claim to offer interest-free finance services to respond to the financial needs and demands of Muslim individuals have taken their place in Muslim societies. "Special Finance Institutions" have begun to offer services under the name of today's "participation banks" in Muslim county, Turkey. However, it is observed that the participation banks operating in our country have a very low share in the banking sector when the number of branches and the funds they collect and the funds they use are evaluated. It can be thought that many factors play a role over these attitudes, with the preferences of banks that make interest and other transactions to the participation banks working with interest-free principles.

The contradictions and discrepancies between individual attitudes and attitudes that express the way a person reacts to a psychological object or situation can cause some tension and unrest in the individual's spiritual life. From this point of view, an individual who believes that the interest is forbidden in a Muslim society will be able to evaluate his / her accumulation in the interest-based financial institutions or meet the financing needs and this will create a conflict between his beliefs and behaviors. In this case, tension and restlessness can prevail in the spiritual life of an individual. It is thought that this research, which aims to describe the conformity and discrepancies between interest-bearing attitudes in the Muslim Turkish

^a Asst. Prof., Ordu University, yahyaturans@gmail.com

^b Asst. Prof., Giresun University, islamdemirci@hotmail.com

society and the elements of these attitudes, and if there is a discrepancy between the attitudes or component of the attitudes by Festinger's cognitive dissonance theory, to examine this within the framework will give important contributions to the literature.

A structured-interview form was used and 51 academicians from a state university participated in the study. The interview protocol consists of two parts, which are open-ended questions, which were asked to answer the questions of the research and the factual questions. The interview form was delivered to the participants via e-mail and the participant completed the form voluntarily.

Based on the data obtained, it was found that the participants' perceptions of subjective religiosity are high, indicating that all participants perceive themselves as religious at 4 or more levels. Approximately half (45.1%) of the participants stated that they used financing from a financial institution. Of these participants, 52% used financing for the home, 26% for the vehicle and 22% for the need.

It was concluded that four groups were formed from the most negative attitude to the most moderate attitude. Forty-six percent of the respondents stated that the interest was forbidden, while 23% of them showed a negative attitude even if they did not use the phrase haram. 10% of the most moderate group; "maturity difference", "profit", "share paid to prevent the loss of value", such as statements with a more moderate attitude towards interest.

When the participants' attitudes towards the use of financing from participation banks and the attitudes of participation banks to distribute dividends are considered, only 18% of the respondents have a positive attitude towards participation banks, while 41% they evaluate the same the participation banks with other banks.

On the subject of the use of loans from banks with interest rates; It is understood from the statements that 22% of the participants appropriate the use of interest finance partially or fully. According to the findings, it can be concluded that the participants except who have positive attitudes towards participation banks for 18% have doubts and cognitive dissonance. Participants are thought to have had some motivation to eliminate suspicion and cognitive incompatibility in accordance with Festinger's proposed theory. Some participants tend to reduce cognitive disagreements with the expressions that it is not possible to avoid the interest system in today's conditions, while some participants tended to improve cognitive disagreements with the motivation to increase the information that is

compatible with rationalizations and to reduce information that is incompatible.

This study is limited to the sample group, the study period and the data collection tools, indicating that the findings can contribute to the service delivery of participation banks. Understanding the expectations, doubts, and conflicts of the target groups and taking measures to eliminate them will enable the protection of society's mental health and increase the satisfaction on the other hand. Further, this study can also provide data for other studies on the same subject.

Keywords: Psychology of Religion, Islamic Jurisprudence, Participation Bank, Attitude, Cognitive Dissonance Theory.

